

ANMELDELSER

VIRKELIGHEDEN VI GØR

Rune Gade og Anne Jerslev
(red.): *Performative Realism. Interdisciplinary Studies in Art and Media. Museum Tusulanums Forlag, 2005. 294 s., 275 kr.*

Hele verden er en scene, og vi er kun skuespillere, fastslog Shakespeare for over fire hundrede år siden. Forestillingen om 'theatrum mundi' er en grundtanke i occidentens idehistorie. Men tankegangen er i de seneste årtier blevet radikaliseret, ja, man fristes til at sige 'dramatiseret'. Man har talt om en "performativ vending" inden for humanvidenskaberne. Denne er også tydelig på det man med en anden dramaturgisk metafor kalder for kunstscenen. For hvis al ageren er en optræden, så bliver performance art en slags optræden i anden potens, en performativ performativitet.

Sociologisk grundlægges forestillingen om social interaktion som et 'hverdagsteater' af den canadiske sociolog Erving Goffman, der i 1959 udgav sin skelsættende bog: *The Presentation of Self in Everyday Life*. Goffman udnytter her teaterterminologi i sine antropologiske mikrobekrivelse af konkret interaktion. Han taler om "scener" for at beskrive offentlige præsentationer: en forretning, en bagerdisk, en informationsskranke, en restaurant, og "back stage" til at beskrive de områder, hvor offentligheden normalt ikke har adgang: køkkener, bagerier, baglokaler, personaletoaletter og så videre. Tilsvarende taler han om kulis-

ser, rekvisitter, mimik, gestik og replikker koblet til de forskellige "scener". Det "fremstillede" selv i denne mekanik af gensidig og kollektiv teatraliskhed kan ikke tilbageføres til en enestående personlighed, men er et møjsommeligt konstrueret produkt af denne proces.

Men den performative vending har også andre rødder i halvtredserne. Lingvisten John L. Austins holdt en række forelæsninger om sprogets fatiske funktioner, altså den særlige type udsagn, der 'virker', *gør* (noget): et løfte, en dåb, en åbning, en indvielse, en ed osv.; eller som det formuleres i titlen på hans bog fra 1962: *How to Do Things with Words*.

Austens tanker om lingvistisk performativitet videreudvikles af filosoferne Jacques Derrida og Judith Butler, der forbinder dem med kønskonstruktionsme. Butler skelner her mellem performativitet og performans. Performativitet er den gentagne og regulerede "citering", den gøren, hvorigennem et individ bliver til og tilskrives mening, mens performans er den aktive handling, der kan have individet som sit ophav og ikke kun som sit (altid foreløbige!) produkt. Performativitet kan til en vis grad sammentænkes med Goffmans sociale iscenesættelser, mens performans i højere grad knyttes til et handlende og skabende subjekt.

Denne historie genfortælles i (for) mange af bidragene i Rune Gade og Anne Jerslevs antologi om "performativ realisme", altså den nye type ("nyrealistiske") kunstværker, der ikke fremstår som autonome,

sluttede værker, men snarere som processer med fokus på betragterrespons og publikumsdeltagelse. Titlens provokerende oxymoron betoner, at virkeligheden ikke opfattes som en objektivt foreliggende realitet, som kunsten så kan efterligne mimetisk, men som resultatet af en række konstante handlinger; altså ikke noget som er og som kan beskrives, men som noget der gøres igen og igen på forskellige måder.

Inspirationen kommer bl.a. fra Roland Barthes' forestillinger om litterær realisme som produkt af en række 'realitets-effekter', der skaber en illusion om referentialitet. Dette litteraturvidenskabelige greb søges overført på kunst: "Transposing this idea of reality as a kind of theatrical prop from literary works to works within such media as installation, photography or documentary has been one ambition of the anthology" (s. 11). En anden ambition er at studere samtidskunsten som et privilegeret felt for *modstand* mod de herskende og stereotype måder at 'gøre' virkelighed og identitet på i de postindustrielle hverdagsliv.

Koblingen mellem den tværvenskabelige syntese af sociologiske, lingvistiske, diskursteoritiske og filosofiske performativetsbegreber med litteraturvidenskabelige dekonstruktioner af realismen er frugtbar. Resultatet er en original optik på en række samtidskunstneriske (og enkelte ældre) udtryk. Disse rækker fra Christoph Schlingensiefs politiske totalteater: *Wahlkampfzirkus – Chance2000*, Lars von Triers *Dogville* (samlæst med Euripides' *Me-*

dea), Sami Saifs personlige dokumentarfilm, *Family*, om at finde sin fader, Hayley Newmans fotokunst, Tanja Ostojics eksistentielle og personlige 'happening': *Looking for a Husband with a EU Passport*, Thomas Bangs installationskunst, Gertrude Steins dramater, Lene Adler Petersens foto-bøger og rollespillet *Vampire Live*.

Vi kommer vidt omkring og oplyses og underholdes undervejs. Dog er antologien kvalitativt ujævn. De klart bedste bidrag leveres af kunsthistorikerne Rune Gade og Camilla Jalving. Gade leverer – udover fin introduktion – en glimrende og genstandssensitiv analyse af den (i mere end en forstand) *ex-jugoslaviske* kunstner Tanja Ostojic's suggestivt kunst- og eksistensprojekt med at skaffe sig opholdstilladelse inden for Fort Europa gennem et proformaægteskab. Hendes 'kontaktannonce' på internettet, hvor hun præsenterer sig som nøgen, kz-lignende anti-pinup med barberet hoved- og kønsbehåring, resulterede i mange, ofte uhyrlige og groteske svar, som indirekte tematiserer de sexistiske, nationalistiske og finansielle ydmygelser, som er en del af mange østeuropæiske kvinders virkelighed (hvis jeg tør bruge dette begreb!). At en række tyrkiske mænd tilbød at *købe* Ostojic er blot en radikaliseret af den generelle europæiske kvindetrafik, der finder sted fra øst til vest.

Gade demonstrerer, hvordan Ostojics på flere måder grænseoverskridende projekt dekonstruerer modsætninger mellem privat og offentligt,

kunst og virkelighed, og ikke mindst æstetik og politik, og hvordan hendes provokation problematiserer forestillinger om forfatterens og kunstnerens 'død'. Det er af flere grunde *ikke* ligegyldigt, hvem der taler i Ostojics kunst, der ikke bare er ord, men også billeder der virker – og udvirker. Bl.a. en tysk opholdstilladelse gennem et proformaægteskab med en tysk kunstner, en vielse, der naturligvis *også* er en del af Ostojics performance.

Ligeledes veloplagt er Camilla Jalvings essay om den 'falske' performance kunstner Hayley Newman, der udgiver fotos som dokumentation fra performances, der aldrig har fundet sted; hvad fototeksterne imidlertid senere indrømmer. Tilskueren tvinges således ud i en proces mellem optrækkeri og refleksion, ligesom Newman ironiserer over tidligere mandlige performancekunstners selvhøjtidelige og masochistiske (selv)iscenesættelser. Det pragtfulde foto, *Stealth*, der også pryder den smukke og gennemillustrerede antologis forside, hævdes at være fra en performance, hvor Newman i tre timer hoppede i en mørkelagt trampolin med kun en lille rød lampe klistret til sin krop. Fotoet er – angiveligt! – det eneste tilladte fra seancen; et stjålet blik så at sige.

Newman anvender Jalving til at kritisere kunstteoretikeren Peggy Phelans påstand om, at performancekunst aldrig kan dokumenteres eller arkiveres uden at miste genrens iboende "einmaligkeit". Denne nærvarsmetafysik kritiseres af Jalving, der hævder, at perform-

ancen slet ikke kan adskilles fra dokumentationen, og at de to gensidigt påvirker hinanden.

Også resten af antologien indeholder gode historier og kompetente analyser af interessant materiale, men koblingen mellem teori og værkanalyser er ikke altid så ubesværet og elegant som hos Jalving og Gade. Og mange af bidragydere reflekterer trods Butler-inspirationen i bemærkelsesværdig ringe grad over køn. Teoretisk er referencerammerne forbavsende ens, og mange af bidragene gentager de samme pointer. Her savnes en redigerende hånd. Også bidragyderens engelsk er af varierende kvalitet (især råber Solveig Gades bidrag på en kærlig hånd). Layoutmæssigt er bogen lækker og håndterlig.

*Dag Heede, lektor
Institut for Litteratur, Kultur
og Medier, Syddansk Universitet*

UDKAST TIL NYE TEORIER OM KØN

Henning Bech: Kvinder og mænd. Hans Reitzels Forlag, 2005. 386 sider, 385 kr.

“Hvis man nu en gang Her blevet kvinde – hvorfor skulle man så ikke også være det?” Dette spørgsmål kunne – frem for at være placeret på side 343 – meget vel have indledt Henning Bechs (HB) digre værk *Kvinder og mænd*.

Når vi skal helt frem til bogens sidste kapitel, før spørgsmålet stilles, skyldes det, at vi for at kunne kapere spørgsmål

ets kompleksitet først skal klædes umådelig grundigt på (for nu at trække på en af HB's metaforer).

Indledningsvis guides vi derfor igennem forskellige videnskabsopfattelser, og kapitlet afrundes med en præsentation af HB's alternativ: Hermeneutik med momenter af dekonstruktion, queering og diskursanalyse. Idealet er en “kvalificeret videnskabelig fortælling”, der både er adækvat og frugtbar, dvs. med et samfundsforbedrende sigte. Således fremlagt og afgrænset er metoden klar til at blive demonstreret på en række cases, men den får lov at hvile lidt endnu. I stedet følger en introduktion til det, HB ser som de fremherskende kønsforskningsretninger – rubriceret under paraplybetegnelsen “klassisk feministiske teorier” – nemlig patriarkats-, diskurs- og forhandlingsteori. Fællesnavneren for disse tre grene er ifølge HB først og fremmest et fokus på hierarki og dikotomi, og med netop dette fællestræk under mikroskopet giver inddelingen da også mening.

Denne anmelder er dog noget mystificeret over, at HB's egen gruppering øjensynlig unddrager sig den kritik, han retter mod den klassiske feminisme for “altid allerede på forhånd at strukturere sit felt på en bestemt måde og udelukke andre muligheder” (p. 90). Eller sagt på en anden måde: Hvis man som udgangspunkt leder efter forskellige teoris lighedspunkter i form af hierarki og dikotomi som primære fikspunkter, er det måske ikke så underligt, at man overser de ansatser til “opmærksomhed

[på] mulige radikale ændringer af hierarkisk-dikotomisk kønsorden” (p. 88), der rent faktisk glimrer i flere danske bidrag til kønsforskningen?

Skræk over land

Bogens 2. del består af en forholdsvis kort redegørelse for nogle alternative fortællinger (hhv. “Forsvinden”, “Dekonstruktion”, “Cyborg”, “Queer” og “Leg”) med en afsluttende kritik af Dorte Marie Søndergaards *Tegnet på kroppen* fra 1996. Først i 3. og sidste del skal den metode, som Bech udviklede i del 1, stå sin prøve. Her optræder nemlig de kontroversielle cases, som medierne tilsyneladende har fundet det mest udbytterigt at beskæftige sig med. Med sen-90'ernes såkaldte pædofilpanik i Danmark som empiri fremsætter HB den tese, at denne skræk over land (som er titlen på et af underkapitlerne) har meget lidt at gøre med overgrebenes omfang, udbredelse og grovhed. Derimod har den temmelig meget at gøre med det faktum, at udearbejdende mødre plages af skyld over deres fravær fra hjemmet. Fædrene har også dårlig samvittighed – dog mest over mødrenes skyldfølelse – men åbenbart ikke nok til, at de hordevis valfarter til arnen for at tage over. Imidlertid bringes parforholdet i fare, hvis parterne skal vende hhv. skyld og dårlig samvittighed mod hinanden. ‘Den pædofile’ bliver derfor et “symbolsk koncentrat, en privilegeret inkarnation af denne fælles frygt” for konsekvenserne af moderens fravær (p. 232).

HB samlæser med stor spidsfindighed pædofilpanikken med 1950'ernes homofilpanik, hvor også store samfundsomvæltninger gjorde det nødvendigt med en syndebuk. Desuden er hans problematisering af bestanddelene i ordkæden "seksuelt misbrug af børn" (hvad vil det sige, at noget er seksuelt, eller at det er misbrug, og hvor længe er man barn?) sober og dygtigt udført. Dog virker det ikke overbevisende, at pædofilpanikken skulle bevirke en konsolidering af modernismen, da danske mødre jo – trods skyld – i stort tal prioriterer et arbejdsliv: Hvorfor skulle de betone farerne ved at overlade deres børn til andre? Og kan der være tale om en forudfortolkning af Bechs eget empiriske materiale (p. 106), når han hævder, at der ikke er nogen "offentligt udbredt og legitim oplevet diskurs om modernismens ekskluderende effekter" (p. 242)?

Han sendte en stråmand

HB roses på omslaget for sine forskellige udtryksformer: "Breve, detektivroman og eksistensanalyse". Og overraskende er det da, når han over små 50 sider lader sine pointer føre til torvs af den mystiske h. – en i slut-1990'erne herboende udlænding, der har overladt HB sin brevveksling med Andrea derhjemme. Her forefindes talrige henvisninger til HB's tidligere værker, og det bliver undervejs vanskeligt at gennemskue, hvem der refererer til hvem: I hvert fald har HB selv siden offentligt udtalt, at

"nogle immigranter [kan] have særlige problemer" med at forstå, at kvinder og mænd "re-spekterer hinanden som lige spillere" – en tese, han i bogen tilskriver h. (pp. 281, 280). Anmelderen vover den tese, at h. er Hennings initial (måske føler han sig eksileret i ånden?), og at fornavnet Andrea er valgt, fordi brevmodtageren eksponerer synspunkter, der let lader sig associere med den berømte amerikanske pornofilm Andrea Dworkin. Endelig er Andrea et bekvemt valg, for hvem siger, at det overhovedet er en kvinde, som h. korresponderer med? Det kunne vel lige så godt være en mand med italienske aner?

Tv-programmet Brunst er omdrejningspunkt for h.s analyse af danskernes (laissez faire-)stillingtagen til fænomenet porno, Den Homoseksuelles gradvise forsvinden og køns-kampen, der afløses af kønsspil. Scenariet ser vældig besnærende ud, men stemmer svært dårligt overens med denne anmelders erfaringer såvel inden som uden for Valby Bakke.

Dommerkast!

"Hvad kommer der frem, når undertrykkelse, udbytning, marginalisering og eksklusion trænges tilbage?" spørger HB på side 106. Dette giver han et bud på i bogens afsluttende del. De Heidegger-inspirerede fænomenologiske skitser med nøglebegreber som spil, leg, vilje, interesse og eksistens samt kastet- og stemthed fortjener at blive behandlet langt mere udtømmende, end plad-

sen tillader her. En terminologisk introduktion ville nok have været på sin plads, da HB's 'kassen' med de nylance-rede begreber bliver noget af en mundfuld for læseren at dechifrere ("... den positivt ladede investeringskvalitet af eksistensen i dens kønnet-kønnen-de-væren-i-færd-med at kunne være" (p. 315) voldte i hvert fald denne anmelder visse problemer). Men ellers er bogen uhyre velkrevet – sine steder endda decideret poetisk: "Et mangefold af åndeagtige stemmer rejser sig fra det faldne man's grav" (p. 323) er noget af det smukkeste, jeg har læst hinsides det skønlitterære univers. Redegørelserne for de forskellige teoretiske retninger vidner om en imponerende belæsthed, og jeg ville ikke tøve med at bruge bogen i undervisningen, hvis jeg stadig havde min gang på Center for Kønsforskning. Derfor er det også skæmmende for helhedsindtrykket, når HB forfalder til hånligt afvisninger af fx dekonstruktion (p. 25) og queer (p. 168) samt unavngivne kønsforskerkolleger (p. 346). Bogen kaster mange fine pointer af sig, men hvis man som jeg ikke mener, at tiden er moden til at blænde ned for magtperspektivet til fordel for spil og leg, savner *Kvinder og mænd* en etisk ansvarstagen. At det skulle være "umuligt ikke at være kommet til at sætte pris på i al fald nogle af de realiteter og muligheder der følger med det at være blevet kønnet" (p. 315) er en påstand, der så at sige falder mig for brystet. Sammenholdt med det demobiliserende "sådan er

livet nu engang” på side 339 må det alt andet lige give anledning til eftertanke, at det for det meste er mandligt kropsmærkede debattører (og så lige Lilian Munk Rösing), der fremfører sådanne udsagn. Ydmyg reflekteren over egen taleposition kunne mao. være særdeles frugtbar for HB's videre skitseren.

Mette Liv Mertz, cand.mag. i engelsk/konststudier, oversætter

HJERTEBRODRE

Dag Heede: Hjertebrødre: Krigen om H. C. Andersens seksualitet, Syddansk Universitetsforlag, Odense, 2005

“Föreliggande urval av H. C. Andersens sagor har tillkommit i avsikt att göra denna *säregna* art av den sköna litteraturen mera lättillgänglig för den svenska ungdomen och därmed för skolan” (min kursivering), står det att läsa i förordet till en av de svenska utgåvorna av H. C. Andersens sagor (Natur och Kultur, 1948). Min blick dröjer vid ordet *säregna*. På svenska betyder det underlig, konstig och besynnerlig, en rad adjektiv som betecknar något sällsamt annorlunda.

I Dag Heedes nya bok *Hjertebrødre: Krigen om H. C. Andersens seksualitet* möter jag ordet “maerkelig” som här används som en dansk motsvarighet till det mångtydiga begreppet *queer*. I Sverige har *queer* förblivit en anglicism, ett lånord som uppträder som verb, adjektiv och substantiv, och

som böjs enligt den svenska grammatikens regler. På finska används omväxlande begreppen *pervo* (från pervers) och *queer*. På danska har det stundtals experimenterats med ordet *skæev* som en motsvarighet till *queer* och på norska talas det om *skeive* kön och sexualiteter.

Heede har, i likhet med kollegan Maja Bissenbakker Frederiksen, även tidigare ägnat sig åt analyser av litteratur ur ett queerperspektiv. Han har bland annat skrivit om Karen Blixen och Herman Bang. Nu när Danmark firat nationalskaldens H. C. Andersens 200-årsjubileum har turen kommit till honom. Och visst är det något “maerkelig” med H. C. Andersen. Det har många av oss tyckt när vi läst de gastkramande sagorna om de röda skorna som aldrig slutar dansa och flickan med svavelstickorna som aldrig får äta sig mätt vid något generöst julbord. För egen del har jag ända sedan barndomen plågats av den lilla sjöjungfru som offrade allt och utstod en ohygglig smärta för att få ett par riktiga ben och fötter för att kunna gå sin älskade till mötes. Det har alltid vilat något säreget över H. C. Andersen.

Men som fallet varit med många nationalknoder har utredningar av sexualitet inte blivit av trots att det inte saknas någon andersiana i Danmark. Kriget om H. C. Andersens sexualitet utspelar sig enligt Heede både på det biografiska och på det textanalytiska området. Det handlar om “tabuiseringar, selektivitet, prioriteringar, vinklingar, censur, blindhet, förtiganden, fördröj-

ningar, förfalskningar, förnekelse och exotiseringar” (s. 173).

Heede vänder sig mot ett heteronormativt tolkingsföretäde i fråga om H. C. Andersen. Han hävdar att kriget om H. C. Andersens sexualitet i hög grad handlat om vad som tillmätts betydelse och vad som betraktats som mindre betydelsefullt. Den danska heterosexualiseringen av H. C. Andersens liv och verk har enligt Heede förnekats och förtigt, och därmed osynliggjort, vissa relationer, personer och begärstrukturer i nationalskaldens liv och författarskap. Inte nog med detta. De har bokstavligen gjorts meningslösa.

Hur löser då Heede ekvationen med sin queera läsning där huvudfokus vilar på texten, men där författaren i detta fall inte helt kan ignoreras? Han väljer att med hjälp av Judith Butlers, Eve Kosofsky Sedgwick och Michel Foucaults teoretiska och analytiska verktyg dels belysa den homofobi som präglat den danska H. C. Andersen-forskningen, dels lyfta fram den queerhet H. C. Andersens texter härbärgerar. Heede diskuterar i första hand romanerna *O.T.* (1836) och *Improvisatoren* (1835). I sina analyser undersöker han de begärstrategier som de olika karaktärerna i romanerna är involverade i. I sin queerläsning balanserar Heede mellan det biografiska och den hermeneutiska textförståelsen där det finns ett samband mellan liv och verk även om textanalyser inte baseras på några biografiska fakta.

Den queera läsningen har

sina rötter i en alternativ tolkningstradition. Den knyter an till både feministisk tolknings-tradition, och till lesbiska och gaystudier inom humaniora. Den queera läsarten vill gå ett steg längre än mer traditionella 'homoläsningar' av litteratur och placera queerheten sida vid sida med det icke-queera. Den teoretiska utgångspunkten är att det queera finns, och har förmodligen alltid funnits, i kulturens kärna på samma sätt, men inte på samma villkor, som det icke-queera. Queera läsningar utgår från att det går att göra queera läsningar av allt man önskar, utan att uttolkaren särskilt behöver läsa in queerhet i texter, filmer, teateruppsättningar, andra konstverk eller populärkultur.

Heede balanserar elegant mellan sin queera läsning och diskursen om H. C. Andersens liv och verk som den skapats inom ramen för främst dansk och tysk H. C. Andersen-forskning. I avsnittet "Tysk/dansk homopolemik: Detering versus von Rosen" diskuterar Heede Heinrich Deterings doktorsavhandling *Das offene Geheimnis: Zur literarischen Produktivität eines Tabus von Winkelmann bis zu Thomas Mann* (1994), Wilhelm von Rosens *Mänens Kulör: studier i dansk bössehistorie 1628-1912* (1993) och Jens Andersens tvåbandsbiografi *Andersen* (2003). Hos dessa tre framkommer tre olika sexualitetsdiskurser i fråga om H. C. An-

dersen. Hos Jens Andersen framträder samma typ av argumentation som också präglar Lilian Fadermans klassiker *Surpassing the Love of Men* där hon beskriver och analyserar förvisso passionerade, men enligt henne platoniska relationer mellan kvinnor. Faderman hävdar att under 1700-talet och det tidiga 1800-talet tillät tidens romantiska ideal inom medelklass och överklass kvinnors romantiska vänskap. Inbördes emotionell kärlek, svärmeri och förälskelse ansågs passande och uppmuntrades, medan direkta sexuella handlingar inte ingick i detta koncept. Jens Andersen placerar H. C. Andersen i en manligt homosexuell version av denna svärmiskt romantiska förälsketradition. Detering ser i sin tur H. C. Andersen som en homosexuell outsider. Han bygger på Hans Mayers bok *Aussenseiter* (1975) där denne ägnat H. C. Andersen ett mindre kapitel. I främst *Den lilla sjöjungfrun* (Den lille Havfrue) bekräftas enligt Mayer H. C. Andersen som en outsider: han är en feminin homosexuell man. I Deterings bok återkommer tanken om H. C. Andersen som en könslig och sexuell avvikare, medan von Rosen kritiserar Detering för att vara ahistorisk då kategorin homosexuell och en mer modern förståelse av homosexualitet inte existerade under H. C. Andersens livstid.

Heede finner det tankeväck-

ande att begärsstrukturer i H. C. Andersens verk alltid är dubbelkönade och att begärs-mönstren ständigt inrymmer både kvinnor och män. Korsläsningen av sinsemellan mycket olika Andersen-texter uppvisar denna återkommande struktur. Det homosociala och romantiska begäret mellan män ("hjerterbrödrene") har avgörande konsekvenser för H. C. Andersens romaner, sagor och skådespel. Männens romantiska vänskap utspelar sig mot fonden av döda kvinnor. Heede diskuterar de döda kvinnors dramaturgi som en nödvändig förutsättning för männens frihet, rörlighet, inbördes svärmeri och resplaner. På denna punkt fullföljer H. C. Andersen den manliga, västerländska berättartraditionen där den döda kvinnan alltid varit den bästa.

Dag Heedes queera analyser är en inspirerande läsning och ett viktigt bidrag till den danska H. C. Andersen-forskningen. Han har genom sina analyser av Herman Bang, Karen Blixen och nu H. C. Andersen kommit en bra bit på vägen i sina queera läsningar av dansk litterär kanon. Jag är säkert inte den enda läsare som med spänning väntar på Heedes nästa bok.

Tiina Rosenberg
 Professor
 Centrum för Genusvetenskap
 Lunds Universitet